

Дыскусійная трыбуна*

В. С. КЛІМОВІЧ

ЧАМУ НАМ ПАТРЭБНА ДЭМАКРАТЫЯ

Чаму нам патрэбна дэмакратыя? Адказ на гэтае пытанне дае наша разуменне прыроды дэмакратыі, яе сутнасці. Многім з нас зразумелы хрэстаматыйныя словы аб тым, што свабода—гэта ўсвядомленая неабходнасць. Вось што з гэтай нагоды пісаў у «Анты-Дзюрынг» Ф. Энгельс: «Гегель першы прадставіў суадносіны свабоды і неабходнасці. Для яго свабода ёсць пазнанне неабходнасці. Сляпая (падкрэсліў Энгельс прыведзеную ў рабоце гегелеўскую цытату) неабходнасць, толькі таму, што яна не зразумелая». І далей Энгельс робіць выснову: «Свабода волі азначае, значыць, не што іншае, як здольнасць прымаць рашэнні з веданнем справы»¹. З веданнем справы, якое так неабходна нашай краіне сёння.

Самадзейнасць і творчасць людзей, актыўны ўдзел самых шырокіх пластоў насельніцтва ва ажыццяўленні намечаных пераўтварэнняў—усё гэта магчыма толькі ў тым выпадку, калі кожны з нас будзе прымаць рашэнні, дакладна ведаючы існасць рашаемай праблемы. Дакладна і поўна. У гэтым, на наш погляд, сэнс працэсу дэмакратызацыі, які змяніў грамадскую свядомасць, і ў савецкага чалавека вырасла ўпэўненасць у сваіх сілах. Радавыя людзі гатовы да таго, каб уладарыць у інтарэсах народа. Таму грамадства павінна знайсці ў сабе сілы да канца цвёрдзіць самакіраўнічыя пачаткі, калі мы не хочам зноў станавіцца ў позу, каб абвінавачваць і каяцца, каяцца і абвінавачваць.

Сёння ні для каго не з'яўляецца сакрэтам, што жыццё ў нашай краіне дзесяцігоддзямі праходзіла пад знакам аўтарытарызму. Без уліку гэтай асаблівасці жыцця ў СССР, што праяўлялася ва ўсім, цяжка зразумець нашу гісторыю. Не падлягае сумненню, што аўтарытарны пачатак глыбока ўвайшоў у плоть і кроў савецкага грамадства—ён характэрны не толькі для таго боку яго жыцця, які звязаны з палітыкай. Вядома ж, прызнаваць гэты факт непрыемна, бо гэта азначае пагадзіцца з тым, што ўплыў на савецкае грамадства найбольш прагрэсіўных яго колаў да 1985 год² меў вельмі малы эффект. Аднак, з другога боку, трэба адзначыць, што і спроба адміністрацыйна-каманднай сістэмы ператварыць савецкіх людзей у паслухмяную масу таксама не мела поўнага поспеху. Праўда, зусім відавочна, што даволі многія прадстаўнікі нашай шматнацыянальнай краіны, уключаючы тых, каго прынята лічыць цяпімымі і ліберальнымі, адчувалі сябе ў абставінах аўтарытарнасці як рыбіны ў вадзе.

Аднак нельга забываць, што тыя, хто бачыў краіну з вышыні сваіх кіруючых пасадаў, адкуль яны накіроўвалі ўсю палітыку СССР, часам шчыра верылі, што клапацяцца пра агульны дабрабыт, ахвяруюць сабой дзеля айчыны і нават вынайшлі асаблівую форму сапраўднай дэмакратыі на словах².

* Артыкуламі кандыдатаў гістарычных навук В. С. Клімовіча і А. М. Алпеева рэдакцыя адкрывае новую рубрыку часопіса. У ёй мы мяркуем змяшчаць артыкулы нашых вучоных, аспірантаў, студэнтаў—усіх, каго турбуюць надзённыя праблемы навукі і грамадскага жыцця, хто мае свой погляд на тое, што спрыяе і што замінае нашаму супярэчліваму руху да прагрэсу, а таксама можа даць свае прапановы па найлепшаму вырашэнню спрэчных сацыяльных пытанняў.

На наш погляд, яшчэ недастаткова ўсведамляецца, наколькі аўтарытарныя прынцыпы і перакананні распаўсюдзіліся сярод усіх колаў нашага грамадства; у якіх маштабах спрабавалі кіраваць, абапіраючыся на гэтыя прынцыпы; наколькі жывучыя аўтарытарныя ўстаноўкі нават у розуме асобных людзей, якія лічаць сябе ліберальнымі. Безумоўна, усё гэта звязана з тым, што аўтарытарызм доўга спрабаваў прывіць людзям свае ж уласныя прынцыпы. Але нельга заплюшчваць вочы і на тое, што спробы гэтыя знайшлі ўрадлівую глебу, былі добра ўспрыняты рознымі пластамі грамадства, у першую чаргу, як і трэба было чакаць, тымі, хто першапачаткова з'яўляліся ідэалагічнай асновай адміністрацыйна-каманднай сістэмы. Трэба пагадзіцца, што савецкае грамадства ўвогуле вельмі аўтарытарнае; вельмі многія яго прадстаўнікі, а часам і цэлыя яго праслойкі, прасякнуліся гэтым духам.

Калі зыходзіць з пасылкі, што ўласцівы савецкім людзям аўтарытарызм выпрацоўваўся пад уплывам дзяржавы, то ў такім выпадку давалася б тлумачыць і другое: чаму тады палітычнаму кіраўніцтву ўдалося дамагчыся такога вялікага поспеху, навязваючы аўтарытарызм, у той час, як ў іншых аспектах грамадскага жыцця ягоныя старанні мала што далі? Гэтыя яўны, няхай і адносны, поспех сістэмы насцярожвае, прымушае шукаць больш глыбокія прычыны гіпертрафіраванай аўтарытарнасці, што адчувалася паўсюдна, хоць з асаблівай сілай у палітыцы. Безумоўна, гэта ў многім вынік таго, што на працягу дзесяткаў гадоў на ўсіх узроўнях несупынна і ўпарта сцвярджалася ідэя: «Той, хто кіруе, усё ведае лепш і заўсёды мае рацыю». Лепшага дэвізу аўтарытарызму цяжка было прыдумаць. І такую «філасофію» ўпарта спрабавалі зрабіць асноватворнай ва ўсім грамадстве. І чым больш мы бяднелі цэлам і духам, тым больш яўна праглядала імкненне людзей ва ўладзе стварыць бачнасць поўнага дабрабыту ў краіне, якая «уступіла ў эпоху развітога сацыялізму». Пры дапамозе вымуштраванай прэсы, усюдыснага тэлебачання і дагодлівых у палітыцы.

У 1984 годзе, калі на пасадзе генсека, а значыць, першага чалавека ў дзяржаве, без якога-небудзь удзелу народа быў зацверджаны драхлеючымі верхавамі самы слабы і безаблічны з іх, калі наша краіна наблізілася да бездані, усю глыбіню якой яшчэ не ўяўлялі, некаторыя газеты напісалі, не саромеючыся, аб тым, што перадавое чалавецтва са спадзяваннем глядзіць на дасягненні савецкага народа ва ўсіх галінах эканомікі, сацыяльнай палітыкі і культуры, бачачы ў іх правобраз сваёй шчаслівай будучыні.

Гэта адзін з тысячы прыкладаў таго, як многія людзі лёгка прымаюць афіцыйную версію, замест таго, каб самім паспрабаваць разабрацца, і такое скажонае ўяўленне пра факты і падзеі пазней рабілася ў іх перакананнем.

Трэба падкрэсліць, што ў СССР аўтарытарнае выхаванне нарадзіла велізарную патайную і стрымліваемую агрэсіўнасць; яна, у сваю чаргу, выклікала прыкметную адсутнасць элементарнай салідарнасці, вострае саперніцтва ў барацьбе за жыццёвыя даброты, рэзкую нецярпімасць і шырока распаўсюджаную карупцыю. У краіне была дасягнута высокая ступень сацыяльнай інтэграцыі: аднак дасягнута яна за кошт таго, што толькі нямногім усё было дазволена, а большасці многае было забаронена, і такое становішча рэчаў кіруючыя колы змяняць не жадалі.

З усяго сказанага вышэй, безумоўна, можна зрабіць вельмі важныя высновы на будучае, хоць наш артыкул не ставіць перад сабой задачу кагосьці павучаць. Цяпер савецкі народ ідзе да дэмакратыі. Пераход да яе ажыццяўляецца няпроста. І ён будзе няпростым не толькі таму, што гэтаму аказвае супраціўленне бюракратычная і ўпарта меншасць, якой усё роўна давядзецца пакінуць уладу. Ён будзе складаным па той прычыне, што мы самі значна больш прасякнуты аўтарытарнасцю, чым думаем і мяркуем. Бо здараецца, можна быць аўтарытарным, а выступаць як прыхільнік дэмакратыі і чалавечых правоў, выглядаць такім з боку, пакулі нішто не пагражае тваім уласным інтарэсам. Уздзеянне дзесяцігоддзяў аўтарытарызму можа быць кампенсавана толькі досыць працяглым і моцным уплывам, які дзейнічае ў супрацьлеглым духу. На працягу больш за 70 гадоў, часткова трагічных, не заўсёды шчаслівых, савецкія людзі выбіваліся з сіл спачатку для таго, каб наблізіцца да таго невядомага сацыялізму і камунізму, а потым, каб мець магчымасць дасыта есці. Цяпер, калі самыя неабходныя ўмовы для існавання, дзякуючы перабудове, здавалася б, дасягнуты, з'явіліся сур'ёзныя рознагалоссі. Разумна настроеныя і схільныя прытрымлівацца маральных крытэрыяў і новага, радыкальнага курсу М. С. Гарбачова левыя колы лічаць, што галоўнай нашай мэтай павінна стаць дасягненне роўнасці

і сацыяльнай справядлівасці, пры якіх тыя, у каго цяпер усяго мала, павінны атрымаць больш. Вось такі прыклад: людзі павінны мець права выбіраць на свой густ урача ці школу для сваіх дзяцей, але такое права будзе фікцыяй, калі ўсе грамадзяне СССР не атрымаюць дастаткова магчымасцей карыстацца гэтым, пасылаць дзяцей у школу пры ўмове, што іх выдаткі на гэта будуць адпавядаць даходам. Чалавеку, які займаецца разумовай працай, цяжка свядома і самому адмовіцца ад часткі сваёй свабоды, так неабходнай для далейшай нармальнай работы, свабоды, якую ён усё-такі атрымаў. Аднак цяпер даводзіцца зыходзіць з іншых крытэрыяў выбару. Давядзецца адмовіцца ад долі асабістай свабоды ў імя таго, каб іншыя людзі таксама маглі радавацца вынікамі роўнасці. Неабходны пэўныя ўмовы, каб адмаўленне ад залішняй свабоды дало станоўчыя вынікі.

Кожная ўлада, як вядома, разбэшчвае, а ўлада неабмежаваная і нязменная вядзе да застою. Адны і тыя ж людзі не маюць права ўладарыць бясконца. Радавыя грамадзяне павінны атрымаць права выказвацца па ўсім спрэчным пытанням. Усё гэта добра вядома, з усім гэтым большасць згодна, і ўсе-такі для нас гэта часта нязвыкла.

Шматлікія народы, што жывуць у СССР, могуць існаваць, калі яны здолеюць арганізаваць суверэнітэт ці разумную аўтаномію ў розных рэгіёнах краіны. А гэта, апрача ўсяго іншага, азначае, што народы і асобныя людзі, якія валодаюць вялікімі дабротамі, павінны падзяліцца часткай гэтых даброт з іншымі народамі і грамадзянамі Савецкага Саюза, якія перажываюць пэўныя цяжкасці. Такое пераразмеркаванне матэрыяльных выгод будзе галоўнай гарантыяй захавання грамадскага парадку, а менавіта такі парадак заслугоўвае, каб яго захоўвалі. І толькі калі захаванне такога прынцыпу будзе забяспечана ва ўсіх рэспубліках, краях, абласцях нашай краіны, можна будзе з поўным правам гаварыць аб стварэнні палітычнага грамадства ў СССР.

На наш погляд, мы, савецкія людзі, зможам абыходзіцца без таго, каб нехта з нас вымушаны быў жыць у эміграцыі, а гэта на працягу дзесяцігоддзяў адбывалася пастаянна. Каб мы маглі так жыць, трэба стварыць дэмакратыю на свой лад, прыглядаючыся да вопыту цывілізаванага свету. Задача партыі, як падкрэсліваецца ў праграмнай заяве XXVIII з'езда КПСС «Да гуманнага, дэмакратычнага сацыялізму», — паслядоўна выступаць за «умацаванне прававой дзяржавы, у якой выключаецца дыктатура якога-небудзь класа, партыі, групы, кіруючай бюракратыі, забяспечваецца доступ усіх грамадзян да ўдзелу ў дзяржаўных і грамадскіх справах, да займання любых пасадак; дзяржава і грамадзяне звязаны ўзаемнай адказнасцю пры безумоўным прыярытэце прынятага дэмакратычным шляхам закона і роўнасці ўсіх перад законам»³.

Рызыка, якую выклікаюць свабода выбару і свабода дзеянняў савецкіх людзей, менш за тую, якая ўзнікне, калі яны будуць дзейнічаць ва ўмовах камандна-адміністрацыйнай сістэмы, ва ўмовах, блізкіх да грамадска-палітычнага выбуху.

Вось некаторыя з пытанняў, над якімі варта задумацца нам, савецкім людзям, што выйшлі з закасцянелай сістэмы ўлады даўжынёю ў многія дзесяткі гадоў⁴. Артыкул гэты напісаны з жаданнем нагадаць, якімі мы нядаўна былі, з тым, каб лепш зразумець, якія задачы нам пад сілу.

¹ Энгельс Ф. Анти-Дюринг. М., 1983. С. 112.

² Гл.: Материалы XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза. М., 1988. С. 37.

³ Правда. 1990. 15 июля.

⁴ Гл.: Материалы XIX Всесоюзной Конференции Коммунистической партии Советского Союза. С. 37.

А. М. АЛПЕЕУ

РАЗВАЖАННІ АБ НЕКАТОРЫХ ПРАБЛЕМАХ ПЕРАБУДОВЫ У ПРАМЫСЛОВАСЦІ БЕЛАРУСІ

Актывізацыя ролі партыі ў эканамічным развіцці патрабуе ажыццяўлення пэрагу радыкальных мерапрыемстваў як у яе арганізацыйнай структуры, так і ў вызначэнні функцый. Акрамя таго, патрэбна старанная працоўка праблемы прыярытэту Саветаў у ажыццяўленні канкрэтных вытворча-эканамічных і сацыяльных праграм. І яшчэ адзін важны момант.